

The Processes of Sustaining Muslim Identities In The Multicultural Society of Isan^{***}

Hudsaya Pathan^{*}

Teerapon Kreangpun^{**}

Abstract

This research aimed to examine the processes of sustaining Muslim identities in the multicultural society of Isan. In Isan, there are multiple cultural: Muslim, Buddhist, Christian, and Chinese coexist together. This research, thus, needed to explore three identities that influenced the process of sustaining Muslim identities in society: The Salah, The Zagat, and the way to promote good activities and prohibit harmful deeds. Additionally, the researchers examined interactions that impacted Muslim identities in the multicultural society of Isan. This research was conducted through constructive interviewing, participated and non-participated observation and literature review then analyzed using the

^{*} M. Pol. Sc. Candidate, Faculty of Political Sciences, Ramkhamhaeng University.

^{**} Lecturer, Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University.

^{***} This article is a part of the research entitled “The Processes of Sustaining Muslim Identities In The Multicultural Society of Isan” in Master of Political Science, Faculty of Social Sciences, Ramkhamhaeng University.

Received August 9, 2021; Revised November 10, 2021; Accepted November 30, 2021

concepts of Multicultural Society, Intercultural Communication, Muslim identities, the roles of social organizations, and concept of Wasatiyyah (Islamic Middle Way). The research concluded that processes of sustaining Muslim identities depended on three factors: individual, social organization, and social interaction. The individual was about how Muslims conduct themselves per their religious beliefs. Social organization was about vision, missions, and activities that facilitated the development of Muslim identities. Social interaction in Isan's multicultural society was classified into two dimensions: religious interaction and social-economic interaction between members of three religious groups.

Keywords: Identity, Muslim, Multicultural.

การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน***

หัชยา ปาทาน*

ธีระพล เจริญพันธุ์**

บทคัดย่อ

การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานเป็นการศึกษาเรื่องวิธีการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในระดับปัจเจกบุคคลและองค์กรมุสลิมท่ามกลางความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานคือมุสลิมอีสานเป็นประชากรส่วนน้อยในพื้นที่อาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลายอย่างลงตัวอย่างด้วยความถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้ง พุทธ คริสต์ จีน อิสลาม พบได้จากภายในพื้นที่เดียวกัน มีทั้งวัด โบสถ์ โรงเรียน คริสต์ สมาคมหอสมุดวัฒนธรรมจีน และมีสยิด อัตลักษณ์ในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย 3 อัตลักษณ์คือ อัตลักษณ์ละหมาด อัตลักษณ์ชะกาต และ อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีไปยังความชั่ว ผู้วิจัยยังได้ศึกษาแนวทางการปฏิสัมพันธ์ที่มีส่วนทำให้อัตลักษณ์มุสลิมดำรงอยู่ได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกแบบมีโครงสร้าง ประกอบกับการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร หนังสือ บทความ เอกสารหมู่บ้าน และเอกสารทาง

* นักศึกษาหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

** อาจารย์ประจำหลักสูตร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

*** บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

*** ได้รับบทความ 9 สิงหาคม 2564; แก้ไขปรับปรุง 10 พฤศจิกายน 2564; อนุมัติให้จัดพิมพ์ 30 พฤศจิกายน 2564

ราชการที่เกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความโดยใช้แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาอธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาจนได้ข้อสรุป ผ่านกรอบแนวคิด เรื่องสังคมพหุวัฒนธรรม การสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม อัตลักษณ์มุสลิม บทบาทองค์กร และแนวคิดวะสะฎียะฮ์ (ทางสายกลางในอิสลาม)

ผลการศึกษาพบว่า การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานนั้น ขึ้นอยู่กับ 3 ปัจจัยคือ ปัจเจกบุคคล องค์กร และปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ในระดับปัจเจก บุคคลนั้นเกี่ยวข้องกับการมีความรู้ด้านศาสนาและการปฏิบัติของประชาชน ด้านองค์กรเกิดจากวิสัยทัศน์ ภารกิจหลัก และโครงการที่องค์กรมีส่วนส่งเสริมให้อัตลักษณ์มุสลิมสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน สำหรับด้านปฏิสัมพันธ์นั้นพบว่า มี 2 ด้านด้วยกันคือ ปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนาและปฏิสัมพันธ์ด้านสังคม เศรษฐกิจ ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารทางวัฒนธรรมระหว่างประชาชนของทั้ง 3 ศาสนา ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน

คำสำคัญ : อัตลักษณ์, มุสลิม, พหุวัฒนธรรม

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หากกล่าวถึงมุสลิมที่อาศัยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย คงเป็นเรื่องยากที่ทุกคนจะนึกถึงภาพของสังคมมุสลิมในพื้นที่นี้ได้ มุสลิมอีสานในอดีตจนถึงปัจจุบันนั้นไม่เคยมีภาพในความนึกคิดของพี่น้องมุสลิมหรือแม้กระทั่งพี่น้องจากต่างศาสนิกเองก็ตาม เมื่อพูดถึงมุสลิมอีสานมักมีคำถามที่ถูกถามเสมอว่า “อีสานมีมุสลิมด้วยหรือ?” “เป็นมุสลิมที่เกิดในภาคอีสานเลยหรือ?” “มุสลิมอาศัยอยู่ส่วนไหนของภาคอีสานบ้าง?” คำถามเหล่านี้จะถูกถามเสมอเมื่อเราได้บอกกับผู้อื่นว่าเราเป็นมุสลิมที่มาจากภาคอีสาน

สิ่งที่น่าสนใจของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ในบรรยากาศของการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมมุสลิมอีสานที่มีแนวโน้มในการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน ในงานเขียนของอารี จำปากลาย, อีรณงค์ สกฤตศรี และอาซิส ประสทธิหิมา (มปป, ออนไลน์) ได้ระบุว่าข้อมูลจากการสำมะโนประชากรและการเคหะของสำนักงานสถิติแห่งชาติใน พ.ศ. 2543 ให้ภาพสัดส่วนของประชากรมุสลิมที่อาศัยอยู่ในภาคอีสานนั้นมีจำนวน 18,069 คน เมื่อเปรียบเทียบกับในปี 2553 ณ วันที่ 1 กันยายน 2553 ระบุว่า มีจำนวน 24,199 คน แบ่งเป็นชาย 13,061 คน และหญิง 11,138 คน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างจังหวัดพบว่าจังหวัดนครราชสีมามีประชากรมุสลิมอาศัยอยู่มากที่สุดคือ 5,032 คน รองลงมาคือจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดบุรีรัมย์ และน้อยที่สุด คือจังหวัดอำนาจเจริญมี 266 คน (แผนการสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2557, น. 2) พื้นที่หนึ่งที่ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาคือพื้นที่อำเภอเมืองของจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีประชากรมุสลิมมากเป็นอันดับ 2 รองจากนครราชสีมา ลักษณะของพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในเรื่องการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน คือ 1. ในพื้นที่ไม่มีชุมชนมุสลิมอยู่เลยแต่อัตลักษณ์มุสลิมสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการปรับตัวโดยยึดหลักแนวทางสายกลางของอิสลามมาปฏิบัติเพื่อสร้างความประนีประนอมและลดความขัดแย้งในสังคม 2. มุสลิมอีสานที่ตั้งถิ่นฐานมั่นคงในพื้นที่ส่วนมากเป็นคนพื้นเมืองภาคอีสานที่แต่งงานกับมุสลิมจึงได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามทำให้ผู้วิจัยพบว่าในบ้านหลังเดียวกันบางบ้านมีการอยู่ร่วมกันของทั้ง 3 ศาสนาคือ พุทธ คริสต์ และอิสลาม เนื่องจากคนอีสานนิยมอยู่กันเป็นครอบครัวใหญ่ในพื้นที่บ้านหรือชุมชนเดียวกัน 3. มืองค์กรมุสลิมที่ทำหน้าที่ส่งเสริมเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน

จากลักษณะพิเศษทั้ง 3 ข้างต้นทำให้ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของมุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมภาคอีสานที่มีตัวแสดงในการทำหน้าที่นี้หลายตัวแสดง เช่น ประชาชนที่นับถือศาสนา

อิสลามที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนที่เป็นที่ตั้งของมัสยิดทั้ง 3 แห่ง คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด นักศึกษาของมหาวิทยาลัยขอนแก่น องค์กรในรูปแบบของมูลนิธิ คือ มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน และองค์กรทางศาสนาอิสลามที่เรียกว่า “ญะมาอะห์ดัลลีษ” นอกจากนี้ผู้วิจัยยังต้องการศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ของประชาชนที่ 3 ศาสนา คริสต์ พุทธ และอิสลาม ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันด้วยว่าทั้ง 3 ศาสนามีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้คือ 1) เพื่อศึกษาวิธีการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน 2) เพื่อศึกษาบทบาทและวิธีการขององค์กรมุสลิมในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน 3) เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิสัมพันธ์ในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน

ขอบเขตของการวิจัย

ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และ พื้นที่ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อันได้แก่ ชุมชนบ้านสามเหลี่ยม, ชุมชนหนองคู, และหมู่บ้านแวมอง อำเภอมือเมือง จังหวัดขอนแก่น, กลุ่มนักศึกษาชมรมมุสลิมมหาวิทยาลัยขอนแก่น, กลุ่มคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดขอนแก่น, กลุ่มญะมาอะห์ดัลลีษ (ผู้ที่ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาอิสลามในจังหวัดขอนแก่น), และสุดท้ายกลุ่มเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน เป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่มีความสำคัญในด้านข้อมูลเกี่ยวกับมุสลิมอีสานตั้งอยู่ที่ตำบลหนองหมื่นท้าว จังหวัดอุดรธานี

ขอบเขตด้านเนื้อหา แบ่งออกเป็นอัตลักษณ์ 3 ด้านซึ่งมีส่วนสำคัญที่จะบ่งบอกถึงการเป็นผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามได้แก่ 1. อัตลักษณ์เรื่องการละหมาด

2. อัตลักษณ์เรื่องการชะงัก 3. อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชั่ว และ
เนื้อหาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิสัมพันธ์ในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิม

ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบถึงวิธีการปฏิบัติเพื่อดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของมุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานว่ามีวิธีการหรือการกระทำแบบใดที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา
2. ได้ทราบถึงบทบาทและวิธีการขององค์กรทางศาสนาที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมให้เกิดการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมและเกิดความเข้าใจศาสนาอิสลามในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสาน
3. ได้ทราบถึงปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยมุสลิมในการอยู่ร่วมกับชุมชนที่อาศัยท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาวิจัยเรื่องการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดที่จะนำไปสู่การตอบโจทย์ของงานวิจัยชิ้นนี้และมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดและทฤษฎีดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องสังคมพหุวัฒนธรรม

พหุวัฒนธรรมเป็นแนวคิดทางรัฐศาสตร์ที่ให้ความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันโดยผู้วิจัยเห็นโดยกับมุมมองของ Will Kymlicka (2007) (อ้างในศิริจิต สุนันตะ, อ้าง, น. 9) ที่มองว่าสิทธิทางวัฒนธรรมเป็นส่วนขยายของสิทธิมนุษยชนสากล การให้สิทธิพิเศษแก่ชนกลุ่มน้อยและกลุ่มวัฒนธรรมรองในรัฐเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้อัตลักษณ์ของวัฒนธรรมดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและไม่ถูกคุกคาม ซึ่งลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมนั้นจะประกอบด้วยกลุ่มคนและวัฒนธรรมปลีกย่อยที่หลากหลายรวมอยู่

ภายในสังคมเดียวกัน ทุกกลุ่มต่างให้ความเคารพ เข้าใจผู้อื่น และมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันทุกศาสนานั้นสอนให้คนเป็นคนดี ดังนั้นเราจึงควรให้คุณค่าคนอื่นเท่ากับเรา ไม่ดูหมิ่นดูแคลนคนที่มีความเชื่อหรือวัฒนธรรมที่แตกต่างจากเรา

1. แนวคิดเรื่องการสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม

การสื่อสารทางวัฒนธรรมหมายถึง เมื่อไหร่ก็ตามที่ภายในสังคมหนึ่งซึ่งมีกลุ่มชนที่แตกต่างกันอาศัยอยู่ เขาเหล่านั้นย่อมมีการติดต่อสื่อสารกันเป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่ว่าจะเกิดจากการสื่อสารระหว่างกลุ่มเครือญาติ เพื่อนสนิท กลุ่มองค์กรที่แต่ละบุคคลทำงานหรือกลุ่มทางสังคมที่บุคคลผู้นั้นอยู่อาศัย บุคคลจะต้องทำความรู้จักกับวัฒนธรรมของตนเองให้ดีก่อนจึงปรับตัวให้เข้ากับบริบทนั้น ๆ ก่อนที่จะไปทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ของการสื่อสารและวัฒนธรรมอื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคมได้ ในเรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดการสื่อสารทางวัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องดีที่จะทำให้เกิดการธำรงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองและเกิดความเข้าใจหรือให้เกียรติซึ่งกันและกันแก่กลุ่มวัฒนธรรมอื่นเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยความเคารพและไม่ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมเกิดขึ้น

2. แนวคิดเรื่องวะสะฎียะฮ์

วะสะฎียะฮ์เป็นแนวทางสายกลางของอิสลามที่มีความจำเป็นอย่างมากในการที่จะนำมาใช้เพื่อการอธิบายสังคมมุสลิมในภาคอีสานที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม โดยแนวคิดวะสะฎียะฮ์มีความสอดคล้องกับธรรมชาติของโลกที่ถูกสร้างจากอัลลอฮ์ผู้เป็นพระเจ้า แนวทางสายกลางนี้จะเป็นสิ่งที่ท่านศาสดามุฮัมมัดปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่างแก่ชนรุ่นหลัง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการศรัทธา การเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์ บทบัญญัติต่าง ๆ ทางศาสนา และด้านจริยธรรมอิสลาม เพื่อให้มุสลิมทุกคนปฏิบัติตามด้วยการประพฤติดี มีความยุติธรรม ใช้ปัญญาในการตัดสินปัญหา ปฏิบัติศาสนกิจและหลักคำสอนด้วยความง่ายดายแต่ยังคงยึดมั่นเที่ยงตรงในการยืนหยัดของศาสนาอิสลาม

โดยที่มุสลิมจะต้องอยู่ตรงกลางระหว่างความสุดโต่งและหย่อนยาน การปฏิบัติตามแนวทางสายกลางนี้จะทำให้มุสลิมรักษาลักษณะของตนท่ามกลางความหลากหลายทางสังคมได้โดยไม่เกิดความขัดแย้ง เนื่องจากทำให้มุสลิมรู้จักศาสนาของตนเองและสามารถทำให้คนในสังคมเข้าใจความเป็นอิสลามที่มีความง่ายตายได้อีกด้วย

3. แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ทำให้เรารู้ว่าเราคือใคร เราจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาอัตลักษณ์ของเราไว้ไม่ว่าจะอยู่ส่วนไหนของสังคมก็ตาม เพื่อไม่ให้เกิดการหลอมรวมอัตลักษณ์ในสังคมที่นำมาซึ่งการบดบังอัตลักษณ์รองและความไม่เข้าใจอัตลักษณ์ของกลุ่มที่แตกต่างจากตน เหตุผลที่เลือกการละหมาด การบริจาคซะกาต และการส่งเสริมความดีบียังความชั่ว ส่วนหนึ่งมาจากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้นโดยผู้วิจัยเห็นว่าอัตลักษณ์ทั้งสามมีส่วนช่วยในการพัฒนาตนเอง เศรษฐกิจและสังคม เมื่อมุสลิมนำอัตลักษณ์ทั้งสามมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิตจะส่งผลให้เกิดความสงบสุขในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานได้อีกด้วย และมีเหตุผลที่เลือกอีกดังต่อไปนี้คือ

การละหมาดเป็นเสาหลักของศาสนาอิสลาม เป็นหน้าที่ที่มุสลิมจะต้องปฏิบัติละหมาด 5 เวลาอย่างเคร่งครัด ด้วยสาเหตุนี้เองจึงนำมาใช้ในการศึกษาเพราะไม่ว่าจะเป็นประชาชน นักศึกษา หรือผู้นำในองค์กรทางศาสนาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของการวิจัยจะต้องมีการละหมาดซึ่งเป็นสิ่งที่เพื่อนและบุคคลรอบข้างจะได้เห็นและเกิดคำถามต่าง ๆ ตามมาเช่น ละหมาดคืออะไร? ทำไมต้องละหมาด? เมื่อการละหมาดนั้นเป็นสิ่งที่แยกผู้ที่เป็นมุสลิมออกจากผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานนั้นประชากรและกลุ่มที่ผู้วิจัยทำการศึกษาเขาปฏิบัติอย่างไรเพื่อให้บุคคลที่อยู่รอบข้างเกิดความเข้าใจในเรื่องละหมาดและทำให้เรื่องการละหมาดของเขาเกิดความง่ายตายและดำรงอยู่ได้อย่างไร

การบริจาคชะกาต สำคัญตรงที่เป็นการช่วยเหลือด้านทรัพย์สินแก่บุคคลยากไร้ และทำให้สังคมมุสลิมได้มีการพัฒนาในทางที่ดีขึ้น พร้อมกับเป็นการสร้างสำนักแห่งศรัทธาต่ออัลลอฮ์ผู้เป็นพระเจ้า มุสลิมเชื่อว่าทรัพย์สินทุกบาทที่บุคคลได้รับนั้นเกิดจากการประทานจากอัลลอฮ์ผู้เป็นพระเจ้า ดังนั้นเมื่อเรามีทรัพย์สินตามกำหนดที่ศาสนาระบุไว้เราจึงจำเป็นต้องใช้ทรัพย์สินนั้นเพื่อช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมด้วย โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาว่าประชาชน นักศึกษา และองค์กรในการศึกษาครั้งนี้มีการปฏิบัติเพื่อดำรงไว้ซึ่งการบริจาคชะกาตอย่างไรและการชะกาตนั้นส่งเสริมสังคมมุสลิมอีสานอย่างไรบ้าง

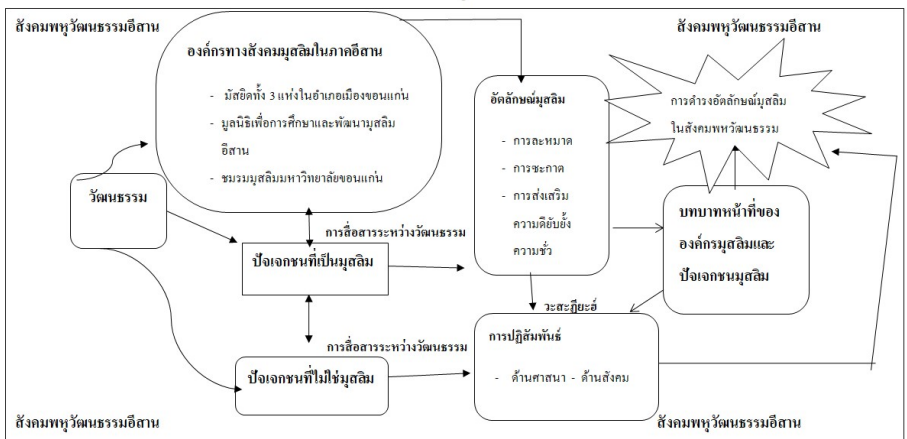
การส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชั่ว ไม่มีอยู่ในข้อปฏิบัติ 5 ประการข้างต้น แต่หากมุสลิมปฏิบัติตามทั้ง 5 ข้ออย่างครบครันจะเป็นการทำให้เกิดการส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชั่วได้ อีกทั้งหลักการนี้ยังเป็นสิ่งที่ทุกศาสนาพยายามที่จะอบรมให้เกิดขึ้น จึงเป็นหลักการที่เมื่อผู้ปฏิบัติปฏิบัติตามจะทำให้เกิดความสุขทั้งตัวเองและสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ที่คนในสังคมจะต้องปฏิบัติตามการส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชั่วตามแบบฉบับแนวทางที่ท่านศาสดามุฮัมมัดได้ปฏิบัติเป็นแบบอย่างไว้ ซึ่งจะทำให้อัลลอฮ์พึงพอใจและผู้ปฏิบัติจะได้รับความดีและผลบุญจากพระองค์ โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาว่าประชาชน นักศึกษา และองค์กรในการศึกษาครั้งนี้มีการปฏิบัติเพื่อดำรงไว้ซึ่งการส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชั่วในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานได้อย่างไร

4. แนวคิดเกี่ยวกับองค์กร ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาบทบาทของมูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสานที่เป็นองค์กรทางสังคม ซึ่งตามนิยามของ อัมพร อารังลักษณ์ (2551, น. 264-265) กล่าวว่าองค์กรทางสังคมเป็นโครงสร้างหรือกลไกในการจัดระเบียบสังคมเพื่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจของผู้คนในสังคม เป็นการอาสาเอื้อเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่สมาชิก เพื่อวัตถุประสงค์ในการจัดการ

เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ความมั่นคงปลอดภัย หรือการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐบาล และเป็นการร่วมมือร่วมใจกันจัดการกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับครอบครัว ศาสนา การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สุขภาพ กฎหมาย ทหาร การสื่อสาร แรงงาน ฯลฯ องค์กรทางสังคมมีการเรียกชื่อต่างกันไปเช่น ครอบครัว มูลนิธิ สมาคม สมาพันธ์ องค์กรเอกชน (non profit organization) สหกรณ์หรือสภา เป็นต้น

5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะเป็นการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลในหัวข้อ การอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม อัตลักษณ์มุสลิม บทบาทของมัสยิด คณะกรรมการมัสยิด และองค์กรทางด้านศาสนาอิสลาม สังคมมุสลิมในภาคอีสาน เพื่อศึกษาดูว่าการวิจัยที่ผ่านมาในหัวข้อที่มีความสอดคล้องกับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยที่ศึกษาก่อนหน้านั้นค้นพบอะไรและรวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์อะไรไว้บ้าง

กรอบแนวคิด

วิธีการดำเนินงานวิจัย

เป็นการวิจัยที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน และวิธีการขององค์กรมุสลิมที่มีส่วนร่วมให้เกิดการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมจนทำให้เกิดความเข้าใจศาสนาอิสลามในสังคม ตลอดจนการอยู่ร่วมกันของชาวไทยมุสลิมอีสานกับชุมชนที่อาศัยอยู่ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เจาะลึก ด้วยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม การวิเคราะห์ข้อมูลทำไปพร้อม ๆ กับการเก็บข้อมูลโดยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ วารสาร หนังสือ บทความที่เกี่ยวข้อง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) แบ่งเป็น

1. คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดขอนแก่นจำนวน 3 คน คือ ประธาน รองประธานคนที่1 และเลขานุการ
2. อิหม่าม บิหลั่น ประจำมัสยิดทั้ง 3 มัสยิดที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ทำการศึกษาจำนวน 4 คน
3. เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิและพัฒนามุสลิมอีสานจำนวน 4 คน คือ ประธาน รองประธาน เลขานุการ และกรรมการ 1 คน
4. คณะกรรมการชมรมมุสลิมมหาวิทยาลัยขอนแก่นจำนวน 10 คน ครอบคลุมตำแหน่ง
5. ประชาชนมุสลิมที่เดินทางมาละหมาดและร่วมทำกิจกรรมของทั้ง 3 มัสยิดโดยรวมประมาณ 50 คนขึ้นไป

ผลการวิจัย

จากการลงพื้นที่ศึกษาพูดคุยและเก็บข้อมูล ผู้วิจัยพบคำตอบที่แตกต่างของบุคคลในพื้นที่ สามารถแยกออกได้เป็น 2 กลุ่มด้วยกันดังนี้คือ

1. ประชาชนผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาเป็นอย่างดี ได้แก่ผู้นำองค์กร อาจารย์มหาวิทยาลัย นักศึกษา ครูสอนศาสนาประจำมัสยิด อิหม่ามประจำมัสยิด และประชาชนมุสลิมที่ได้รับการเรียนรู้เรื่องศาสนาอิสลามจากโรงเรียนที่สอนศาสนาโดยตรง ซึ่งคนกลุ่มนี้ส่วนมากเป็นมุสลิมที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่ของจังหวัดขอนแก่น หรือเป็นบุตรหลานของคนมุสลิมอีสานที่ส่งลูกไปเรียนโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามในกรุงเทพมหานคร หรือในมหาวิทยาลัยอิสลามในภาคใต้ บุคคลเหล่านี้สามารถทำให้ผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่ตอบโจทย์ของการวิจัยเกี่ยวกับการดำรงอัตลักษณ์เรื่องการละหมาดที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาได้เป็นอย่างดี เพราะเขาเหล่านั้นสามารถตระหนักและเข้าใจถึงความสำคัญของการละหมาดว่าทำไมมุสลิมจึงจำเป็นต้องรักษาละหมาดในวันหนึ่งให้ครบทุก 5 เวลา อีกทั้งคนกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มคนที่เป็นแรงผลักดันให้อัตลักษณ์เรื่องการละหมาดยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน และยังเป็นผู้ที่ถ่ายทอดความรู้เรื่องการละหมาดให้แก่พี่น้องมุสลิมที่ขาดความรู้ได้อีกด้วย

2. ประชาชนโดยทั่วไป ประชาชนมุสลิมโดยทั่วไปซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านศาสนาเพียงข้อมูลพื้นฐานว่าการนับถือศาสนาอิสลามนั้นมุสลิมทุกคนจะต้องละหมาดแต่ไม่ทราบในความหมายอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องการละหมาด ที่เป็นเช่นนั้นนั้นเกิดจากครอบครัวมุสลิมทางภาคอีสานนั้นตั้งแต่เดิมพ่อจะเป็นคนสอนลูกและภรรยาในเรื่องของการละหมาด เหตุผลที่เป็นเช่นนั้นคือในอดีตโดยส่วนมากผู้ชายมุสลิมที่เดินทางไปประกอบอาชีพและสร้างครอบครัวอยู่ที่ภาคอีสานนั้นจะแต่งงานกับผู้หญิงที่เป็นชาวอีสานพื้นบ้าน ภรรยาจึงไม่มีความรู้ทางด้านศาสนาอิสลามเลย ในขณะที่สามีก็ไม่

สามารถที่จะสอนให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งได้เนื่องจากต้องทำงานประกอบอาชีพต่าง ๆ เพื่อหาเงินมาใช้จ่ายในครอบครัว และที่สำคัญคือบทสวดที่ใช้ในการละหมานั้นเป็นภาษาอาหารซึ่งถ่ายทอดให้กับผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐานได้ยาก สิ่งที่ทำได้คือให้ภรรยาและลูกหลานตามตนซึ่งเป็นผู้นำของครอบครัว ให้ท่องจำบทสวดที่เป็นบทสั้น ๆ เพื่อการท่องจำจะได้ง่ายและนำไปใช้ในการละหมาดได้

1. วิธีการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอีสาน

ผลจากการศึกษาการปฏิบัติในระดับปัจเจกบุคคลสำหรับวิธีการของการดำรงอัตลักษณ์พบว่าสามารถแบ่งประชาชนได้เป็น 2 กลุ่มคือการปฏิบัติของกลุ่มผู้มีความรู้ทางศาสนาเป็นอย่างดีและการปฏิบัติของกลุ่มประชาชนโดยทั่วไป ทำให้ผู้วิจัยทราบถึงวิธีการดำรงอัตลักษณ์ทั้ง 3 เรื่องได้แก่

อัตลักษณ์เรื่องการละหมาด

วิธีการดำรงอัตลักษณ์การละหมาดของผู้ที่มีความรู้ทางศาสนาเป็นอย่างดี ได้แก่ ผู้นำองค์กร อาจารย์มหาวิทยาลัย นักศึกษา ครูสอนศาสนาประจำมัสยิด อิหม่ามประจำมัสยิด และประชาชนมุสลิมที่ได้รับการเรียนรู้เรื่องศาสนาอิสลามจากโรงเรียนที่สอนศาสนาโดยตรง การให้ความสำคัญในเรื่องการปฏิบัติละหมาดเริ่มต้นขึ้นที่บ้านโดยพ่อแม่ปฏิบัติเป็นตัวอย่างให้ลูกเห็นและชวนลูกมาละหมาดตาม พร้อมทั้งอธิบายความสำคัญเรื่องการละหมาดให้ลูกเข้าใจ ต่อจากนั้นเมื่อมีโอกาสและมีความสามารถบางครอบครัวในจังหวัดพื้นที่ภาคอีสานเมื่อทราบข่าวว่าจะมีการจัดอบรมภาคฤดูร้อนขึ้นที่มัสยิดของจังหวัดใดก็ตาม เขาจะพยายามส่งลูกหลานมาเข้าค่ายฝึกอบรมเพื่อให้ลูกซึมซับและมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการละหมาดมากขึ้นและสามารถนำความรู้ที่ได้ไปสอนแม่และน้องหรือคนในครอบครัวได้ อีกทั้งในกลุ่มผู้มีความรู้บางคนเมื่อ

ตระหนักและให้ความสำคัญกับเรื่องละหมาดแล้ว เขายังพร้อมเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องการละหมาดแก่บุคคลอื่นอีกด้วย การปฏิบัติตนและการสร้างความเข้าใจในเรื่องการละหมาดต่อเพื่อนต่างศาสนา ทำได้โดยการปฏิบัติละหมาดอย่างเป็นประจำจนเกิดเป็นความเคยชินสำหรับตนเองและเพื่อนในสังคมที่พบเห็น การสร้างความเข้าใจในเรื่องการละหมาดต่อเพื่อนต่างศาสนา คือการเลือกที่จะอธิบายด้วยคำพูดง่าย ๆ ให้เพื่อนต่างศาสนิกเข้าใจเป็นสิ่งสำคัญ เรื่องการละหมาดก็เปรียบเสมือนการไหว้พระในศาสนาพุทธ การสวดมนต์ในศาสนาคริสต์ ปัญหาหรืออุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถทำการรักษาละหมาดให้ตรงต่อเวลาทั้ง 5 เวลาได้ ผู้วิจัยไม่พบปัญหาหรืออุปสรรคที่ทำให้เขาไม่สามารถปฏิบัติละหมาดได้ การเป็นผู้มีความรู้ การให้ความสำคัญ และตระหนักว่าการละหมาดเป็นสิ่งสำคัญจำเป็นที่ขาดไม่ได้ ทำให้พวกเขาปฏิบัติละหมาดเหมือนกิจวัตรประจำวันปกติก็ไม่มีสิ่งใดเลยที่เป็นอุปสรรค

วิธีการดำรงอัตลักษณ์การละหมาดของประชาชนมุสลิมทั่วไป ประชาชนโดยทั่วไปเป็นผู้ที่มีความรู้ทางด้านศาสนาเพียงข้อมูลพื้นฐานว่าการนับถือศาสนาอิสลามนั้นมุสลิมทุกคนจะต้องละหมาด แต่ไม่ทราบความหมายอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องการละหมาด เพราะโดยส่วนมากแล้วมุสลิมกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาในภาคอีสานนั้นเป็นชาวปาตานีที่ได้แต่งงานกับชนพื้นเมืองอีสาน และนี่คือการเริ่มต้นที่ถูกบันทึกความเป็นมาของมุสลิมในภูมิภาคนี้ไว้ การให้ความสำคัญในเรื่องการปฏิบัติละหมาดโดยทั่วไปในทุกครอบครัวในอดีตจะทำการละหมาดพร้อมสามี หรือแม้กระทั่งสามีไม่อยู่ภรรยาและลูกก็จะปฏิบัติละหมาดเฉพาะท่วงท่าเพียงเท่านั้น แต่ไม่สามารถอ่านบทสวดภาษาอาหรับได้ สามีจะเป็นผู้ย่ำเตือนให้ภรรยาและลูกทำละหมาดที่บ้านทั้ง ๆ ที่ไม่รู้ความหมายอย่างลึกซึ้ง แต่ก็ให้ปฏิบัติตามไปก่อน แม้มีบางครอบครัวอาจจะละหมาดไม่ครบทั้ง 5 เวลา แต่พวกเขาก็เลือกที่จะปฏิบัติและสืบทอดส่งต่อมาถึงเยาวชนในรุ่นปัจจุบันที่มีความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลและวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเพิ่มมากขึ้น

การปฏิบัติตนและการสร้างความเข้าใจในเรื่องการละหมาดต่อเพื่อนต่างศาสนา พบว่าความเข้าใจเกิดจากการอาศัยอยู่เป็นครอบครัวใหญ่ในพื้นที่เดียวกันทำให้เกิดความสนิทสนมในกลุ่มญาติพี่น้องจึงไม่เกิดคำถามใด ๆ ขึ้นต่างคนต่างนับถือและปฏิบัติตามหลักศาสนาของตนเอง ปัญหาหรืออุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถทำการรักษาละหมาดให้ตรงต่อเวลาทั้ง 5 เวลาได้ ผู้วิจัยพบปัญหาที่สามารถทำให้กลุ่มประชาชนมุสลิมทั่วไปรักษาละหมาดให้ตรงต่อเวลาทั้ง 5 เวลาได้คือ การขาดความรู้ความเข้าใจทางด้านศาสนาอิสลาม ปัญหาในข้อนี้ทำให้บางคนเลือกที่จะทำละหมาดตามสามเณรเฉพาะเวลาที่สามเณรปฏิบัติละหมาดที่บ้าน หรือบางคนเลือกที่จะละหมาดปฏิบัติเฉพาะท่าทางแต่ไม่สามารถอ่านบทสวดที่เป็นภาษาอาหรับได้

อัตลักษณ์การชะกาด

การจ่ายชะกาดของปัจเจกบุคคลในพื้นที่เกิดขึ้นน้อยมาก เพราะประชาชนมุสลิมทั่วไปที่มามีความรู้ทางด้านศาสนาไม่มากนัก จึงไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้วิจัยทราบได้ สำหรับกลุ่มของผู้มีความรู้ทางด้านศาสนาเป็นอย่างดีถึงเขาจะตระหนักและทราบถึงความสำคัญของการชะกาด แต่มีน้อยครอบครัวที่จะมีความสามารถในการจ่ายชะกาดได้ การดำรงอัตลักษณ์เรื่องการชะกาดในพื้นที่เกิดขึ้นโดยผ่านการพึ่งพาผู้ที่มีความรู้ทางด้านศาสนา เช่น อิหม่ามที่เป็นผู้นำการปฏิบัติและปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมไว้ได้ โดยส่วนมากอิหม่ามจะอาศัยและพบเจอได้ในทุกมัสยิด

อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยังความชั่วของปัจเจกบุคคล

วิธีการดำรงอัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยังความชั่วของปัจเจกบุคคล ผู้วิจัยพิจารณาคำตอบจากวิธีการของ 2 อัตลักษณ์ คือ อัตลักษณ์การละหมาดและอัตลักษณ์ชะกาด ผลการศึกษาพบว่าเมื่อมุสลิมต่างตระหนักและให้ความสำคัญกับทั้ง

2 อัตลักษณ์ดังกล่าว จึงถือได้ว่าเป็นการกระทำความดีที่ยังความชั่วในระดับปัจเจกชน ที่ทุกคนสามารถกระทำได้เมื่อเขาเกิดความรู้สึกต่อศาสนาอิสลาม การละหมาดเป็นรูปแบบการทำความดีเพื่อให้เกิดความเจริญทางสติปัญญา ช่วยในการเตือนตัวเองไม่ให้เป็นผู้ที่กระทำความผิด และสำหรับการชะกาดนั้นช่วยในเรื่องการส่งเสริมความดีในเรื่องการพัฒนาช่วยเหลือสังคม เปรียบเสมือนการให้สวัสดิการต่อสังคมมุสลิม เป็นการส่งต่อความดีที่พัฒนาจากระดับตัวบุคคลส่งต่อถึงความตระหนักในการช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมที่ต้องการรับความช่วยเหลือในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานได้อีกด้วย

2. บทบาทและวิธีการขององค์กรมุสลิมในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอิสาน

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้ศึกษาทำการศึกษา 3 องค์กรดังนี้คือ 1. มัสยิด 2. มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอิสาน 3. ชมรมมุสลิมมหาวิทยาลัยขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่าอัตลักษณ์มุสลิมทั้ง 3 อัตลักษณ์ถูกปฏิบัติผ่านวิถีทัศน์ การกิจหลักขององค์กรออกมาในรูปแบบโครงการต่างที่มีส่วนช่วยส่งเสริมในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมอิสานในพื้นที่ดังนี้คือ

ชื่อองค์กร	อัตลักษณ์การละหมาด	อัตลักษณ์การชะกาด	อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยังความชั่ว
มัสยิด	เป็นศาสนสถานที่มุสลิมไปทำพิธีทางศาสนาประจำวันและพิธีกรรมทางศาสนาอื่น ๆ แสดง	เป็นสถานที่ในการรับบริจาคชะกาดและให้ความรู้ในเรื่องชะกาดแก่ประชาชนผู้ที่มาขอคำปรึกษา	เป็นสถานที่ในการจัดอบรมคุณธรรมจริยธรรมเยาวชนภาคฤดูร้อน จัดตั้งศูนย์อบรมจริยธรรมประจำมัสยิด

ชื่อองค์กร	อัตลักษณ์การละเมิด	อัตลักษณ์การชะงัก	อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยัง ความชั่ว
	ปาฐกถาธรรมประจำวัน ศุกร์ เกิดขึ้นในทุกมัสยิด		และเป็นสถานที่ใน การรวมตัวและจัด ประชุมแบ่งงานช่วย เหลือด้านศาสนาให้กับ พี่น้องมุสลิม ทั้งใน พื้นที่ใกล้บริเวณมัสยิด และพื้นที่ห่างไกลไม่มี ครอบครัวมุสลิมใน ละแวกใกล้เคียงของ กลุ่มยะมาอะห์ดัตลิฆ ผู้ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่ ศาสนาอิสลามโดยมี ภารกิจในการเรียกร้อง เชิญชวนให้มนุษยชาติ ไปสู่การปฏิบัติและการ ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ผู้ เป็นพระเจ้า เมื่อมนุษย์ มีความศรัทธาย่อมเกิด ความละอายต่อการ กระทำความป

ชื่อองค์กร	อัตลักษณ์การละหมาด	อัตลักษณ์การชะกาต	อัตลักษณ์การส่งเสริมความดีที่ยั่งยืน ความชั่ว
มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอิสาน	ภารกิจหลักด้านการพัฒนาการศึกษาของทางมูลนิธิบทบาทแรกคือ การจัดโครงการอบรมศาสนาระดับท้องถิ่นมุสลิมอิสาน ซึ่งในปัจจุบันไม่มีแล้วแต่เปลี่ยนเป็นการสนับสนุนในการจัดค่ายอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อนขึ้นเป็นประจำของทุกปีสัปดาห์เป็นการให้การศึกษาและความรู้ซึ่งครอบคลุมในเรื่องการละหมาดการชะกาต การส่งเสริมความดีที่ยั่งยืนความชื่อนั้นเอง	มูลนิธิมีบทบาทในด้าน การให้ความรู้จัดอบรมให้แก่ผู้นำชุมชนและสมาชิกที่สนใจในเรื่องชะกาต จัดตั้งกองทุนชะกาต ประจำมัสยิด ซึ่งในโครงการนี้ไม่ประสบความสำเร็จ และแจกจ่ายเงินชะกาตให้กับครอบครัวมุสลิมที่ได้รับความสะดวกอื่น	จัดโครงการที่มีส่วนช่วยให้ ความรู้ส่งเสริมอัตลักษณ์ทั้ง 3 เรื่อง

ชื่อองค์กร	อัตลักษณ์การละหมาด	อัตลักษณ์การชะกาด	อัตลักษณ์การส่งเสริมความดียับยั้งความชั่ว
ชมรมมุสลิมมหาวิทยาลัยขอนแก่น	จัดกิจกรรมขึ้น 2 โครงการตามศักยภาพความเป็นนักศึกษาได้ดังนี้คือ 1.โครงการสอนศาสนามุสลิมใหม่ 2.โครงการ มข. ปันความรู้จากพี่สู่น้อง เป็นการสอนหนังสือและอบรมด้านจริยธรรมแก่เยาวชนต่อเนื่องในทุกปี พร้อมทั้งได้รับเงินอุดหนุนจากทางมหาวิทยาลัยขอนแก่นในการจัดค่ายอบรมในทุก ๆ ครั้ง	ชมรมมุสลิมสามารถเป็นผู้ให้ความรู้ได้อย่างเดียว แต่ไม่สามารถปฏิบัติด้วยตนเองได้เนื่องจากเป็นหน้าที่ของพ่อกับแม่ที่จะกระทำการจ่ายชะกาดแทนตน	จัดโครงการที่มีส่วนช่วยให้ความรู้ส่งเสริมอัตลักษณ์ทั้ง 3 เรื่อง

3. การปฏิสัมพันธ์ในการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมอิสาน

ความเป็นชุมชนในพื้นที่ที่เกิดจากการก่อตัวขึ้นของสมาชิกที่มีความแตกต่างหลากหลายทางด้านสังคม ศาสนา วัฒนธรรม และในพื้นที่ของการวิจัยครั้งนี้พบว่า มีประชาชนอาศัยอยู่ร่วมกันทั้งพุทธ คริสต์ อิสลาม ที่แต่ละกลุ่มมีความเชื่อ ความศรัทธาแตกต่างกัน โดยมีศาสนสถานของแต่ละกลุ่มความเชื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงความหลากหลายในชุมชนได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุผลนี้สังคมอิสานจึงมีความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ทำให้ทุกวัฒนธรรมสามารถที่จะดำรงรักษาความแตกต่างทางวัฒนธรรมให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้ ไม่มีใครบังคับให้ใครทำตามวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งได้ ซึ่งวัฒนธรรมของแต่ละศาสนานี้เองที่เป็นตัวกำหนดในการติดต่อสื่อสารทางสังคมและสร้างปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนาและสังคมขึ้นมา

3.1 ปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนา

3.1.1 ปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนาระหว่างพี่น้องมุสลิมด้วยกันเอง ผลการศึกษาพบว่าเกิดจากกิจกรรมดังต่อไปนี้คือ การรวมตัวกันละหมาดของประชาชนในทุกวันศุกร์และวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมในเดือนรอมฎอน มุสลิมต่างร่วมละหมาดและทานอาหารร่วมกัน กิจกรรมจัดงานเลี้ยงประจำปีสัปดาห์เพื่อหาเงินสนับสนุนซ่อมแซมบำรุงมัสยิดประจำปี การจัดค่ายอบรมภาคฤดูร้อนให้กับเยาวชน การเดินทางของผู้มีความรู้และอาจารย์ในภาคอิสานที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่อื่น

3.1.2 ปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนาระหว่างมุสลิมกับเพื่อนต่างศาสนา ผลการศึกษาพบว่าเกิดจากกิจกรรมดังต่อไปนี้คือ โครงการเสวนา 3 ศาสนา ซึ่งจัดขึ้นทุกปีของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทางด้านศาสนาในเรื่องหลักความเชื่อ หลักปฏิบัติของทั้ง 3 ศาสนาคือ พุทธ คริสต์ อิสลาม

องค์กรมุสลิมในภาคอีสานยังได้ถูกรับเชิญให้เข้าร่วมในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานวันพอกับวันแม่ ทางราชการก็ให้เกียรติตัวแทนของมุสลิมได้ขึ้นกล่าวคำอวยพร และการอบรมให้ความรู้เรื่องศาสนาอิสลามกับทหารใหม่ที่จะลงไปปฏิบัติงานในภาคใต้

3.2 ปฏิสัมพันธ์ด้านสังคม พบได้จากการที่ประชาชนต่างวัฒนธรรมมีกิจกรรมที่ร่วมกันทำดังต่อไปนี้คือ การประกอบอาชีพ การร่วมงานทางสังคมในโอกาสสำคัญต่าง ๆ การขอความช่วยเหลือและยอมรับการแก้ไขปัญหโดยผู้ใหญ่ของแต่ละวัฒนธรรม และการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม

การอภิปราย

การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานอภิปรายผลตามกรอบแนวคิดการวิจัยที่เริ่มจากแนวคิดในเรื่องวัฒนธรรม อิสลามคือวัฒนธรรมและวัฒนธรรมอิสลามเกิดจาก 2 องค์ประกอบหลักคือ 1. การศรัทธาว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้า 2. การปฏิบัติตามคำสอนในอัลกุรอานและสิ่งที่ท่านศาสดามุฮัมมัดได้ทำเป็นตัวอย่างไว้ไม่ว่ากาลเวลาจะถูกเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตามวัฒนธรรมอิสลามจะไม่ถูกเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยได้นำหลักการปฏิบัติที่สำคัญของศาสนามากล่าวไว้ 2 ข้อด้วยกันคือ อัตลักษณ์การละหมาดและอัตลักษณ์การชะกาต จากการศึกษาครั้งนี้แบ่งประชากรที่ทำการศึกษาออกเป็น องค์กรทางสังคมมุสลิมในภาคอีสาน บังเจะชนที่เป็นมุสลิม และบังเจะชนที่ไม่ใช่มุสลิม โดยอัตลักษณ์ของประชากรในพื้นที่ที่ทำการศึกษาได้มีการติดต่อสื่อสารทางวัฒนธรรมระหว่างกัน แยกเป็น 2 กลุ่มได้ดังนี้คือ

1. การสื่อสารทางวัฒนธรรมอิสลามกับอิสลามทำให้มุสลิมมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เกิดขึ้นระหว่างวัฒนธรรมขององค์กรทางสังคมมุสลิมในภาคอีสานกับบังเจะชนที่เป็นมุสลิมในการมีส่วนร่วมต่อการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจังหวัดขอนแก่น

เพื่อเสริมสร้างความรู้ด้านศาสนาและนำมาซึ่งการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในด้านการปฏิบัติที่ผู้วิจัยทำการศึกษา 3 อัตลักษณ์ คืออัตลักษณ์การละหมาด อัตลักษณ์ชะกาต และอัตลักษณ์การส่งเสริมความดียับยั้งความชั่ว อัตลักษณ์มุสลิมถูกปฏิบัติตามหลักการวะสะฎียะฮ์ซึ่งเป็นแนวทางสายกลางไม่สร้างความเป็นสุดโต่งด้านศาสนา จึงทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมุสลิมด้วยกันเอง อีกทั้งอัตลักษณ์มุสลิมยังทำให้ผู้ที่เป็นมุสลิมทราบถึงบทบาทหน้าที่ของมุสลิมคือการปฏิบัติตามหลักการที่สำคัญในเรื่องการละหมาดและชะกาต และถูกส่งเสริมจากองค์กรมุสลิมในภาคอีสานที่มีบทบาทเป็นไปตามวิสัยทัศน์ พันธกิจ หรือภารกิจหลักที่องค์กรกำหนดเป็นแนวทางการปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยอัตลักษณ์และบทบาทนั้นก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางด้านศาสนา สังคม และวัฒนธรรมขึ้นอีกด้วย นำไปสู่การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานได้นั่นเอง

2. การสื่อสารทางวัฒนธรรมอิสลามของผู้ที่เป็นมุสลิมกับวัฒนธรรมของปัจเจกชนที่ไม่ใช่มุสลิม ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมกับเพื่อนต่างศาสนา เกิดขึ้นระหว่างองค์กรทางสังคมมุสลิมในภาคอีสาน ปัจเจกชนที่เป็นมุสลิมและปัจเจกชนที่ไม่ใช่มุสลิมมีการติดต่อสื่อสารทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางด้านศาสนา สังคมและวัฒนธรรม การพบปะ สื่อสาร มีการสนทนาระหว่างกันนั้นเป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์และกระชับความสัมพันธ์ เพื่อรักษาสถานภาพทางสังคม และคาดคะเนพฤติกรรมของผู้อื่นได้อย่างถูกต้อง เป็นผลมาจากการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมนำไปสู่การเรียนรู้และเข้าใจอัตลักษณ์ซึ่งกันและกัน ทำให้สังคมเกิดความสงบสุข เข้าใจซึ่งกันและกัน และทำให้มุสลิมสามารถดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานได้อีกด้วย

ด้านปฏิสัมพันธ์พบว่าสอดคล้องกับงานวิจัยของสุรยา วานี (2557, น. 204-216) พบว่าปัจจัยที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขของชาวไทยพุทธและ

ชาวมลายูคือความเป็นเครือญาติ ทำให้ทั้ง 2 กลุ่มซึ่งมีความแตกต่างด้านวัฒนธรรม สื่อสารกันอย่างเข้าใจและลดความหวาดระแวง ในพื้นที่ของสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานมีลักษณะดังกล่าวเช่นกัน

วิธีการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมของมุสลิมใหม่กลุ่มนี้จากผลการศึกษาพบว่า สอดคล้องกับผลการศึกษาของมณูญ โต๊ะอาจ (2555) ที่พบว่าการมีอัตลักษณ์ส่วนบุคคลเป็นมุสลิมของมุอ์ลัฟจะมีแนวโน้มพัฒนาขึ้น เมื่อได้รับการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มเพื่อนและกลุ่มสังคมที่มีลักษณะเช่นเดียวกับตนเอง เช่น การเข้าร่วมกลุ่มวัฒนธรรมตามหลักการของศาสนาอิสลาม จึงเป็นเงื่อนไขประการสำคัญที่ช่วยให้มุอ์ลัฟพัฒนาและดำเนินไปสู่การแสดงอัตลักษณ์ความเป็นมุสลิม ในการวิจัยครั้งนี้ของผู้วิจัยพบได้จากการพยายามนำตัวเองของกลุ่มมุสลิมใหม่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งทางศาสนาและสังคมที่เกิดขึ้นในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มวัฒนธรรมตามหลักการของศาสนาอิสลามดังที่งานของมณูญ โต๊ะอาจ ค้นพบในงานวิจัยก่อนหน้านี้

ในงานของวิสุทธิ บิลล่าเต๊ะ (2553) พบว่าวัฒนธรรมที่มัสยิดใช้เป็นศูนย์กลางนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์มุสลิม 3 ประการได้แก่ การละหมาด การชะกาต และการส่งเสริมความดียับยั้งความชั่ว ซึ่งในการศึกษาของผู้วิจัยเองก็พบบทบาทหน้าที่ของมัสยิดในขอนแก่นเป็นศูนย์กลางนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์มุสลิม 3 ประการเช่นกัน บุคคลที่มีบทบาทในการรักษาและอุ้มชูความเข้มแข็งของอัตลักษณ์มุสลิมพบผลการศึกษาว่าสอดคล้องกับงานวิจัยของนิพนธ์ โชะเฮง (2554, น. 141-143) ที่ว่าบุคคลที่มีบทบาทในการรักษาและอุ้มชูความเข้มแข็งของอัตลักษณ์มุสลิมส่วนใหญ่เป็นชนชั้นนำโดยเฉพาะผู้นำศาสนา ครู ผู้นำท้องถิ่น แต่ประเด็นสำคัญที่สุดที่ช่วยดำรงรักษาอัตลักษณ์ของมุสลิมคือหลักการศรัทธาในคำสอนของศาสนาอิสลามที่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

อีกทั้งบทบาทมัสยิดของการวิจัยครั้งนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของไพศาล วงษ์อารี (2552) อยู่ 2 ด้านคือด้านศาสนาและสังคมที่พบว่า ด้านศาสนา คือ มัสยิดมีบทบาทเป็นสถานที่ที่มีการละหมาด 5 เวลา มีการละหมาดตะรอเวียห์ จัดเลี้ยงละศีลอด และมีการจัดอบรมภาคฤดูร้อนให้กับเด็กอายุระหว่าง 8-12 ขวบมา กินนอรับการอบรมด้านศาสนา วัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มจัดอบรมประมาณ 3-7 วัน และด้านสังคม คือ มัสยิดมีบทบาทในการจัดเลี้ยงละศีลอดเป็นประจำทุกปี ตลอดเดือนรอมฎอน มีผู้ร่วมบริจาคทำบุญเพื่อจัดอาหารละศีลอด

สรุป

การดำรงอัตลักษณ์มุสลิมในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานนั้นขึ้นอยู่กับ 3 ปัจจัยด้วยกันคือ ปัจเจกบุคคล องค์กร และปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง 3 ปัจจัยนี้มีส่วนทำให้เกิดอัตลักษณ์ทั้ง 3 ที่ผู้วิจัยทำการศึกษาดำรงอยู่ได้ในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสาน โดยเริ่มจากการปฏิบัติของปัจเจกบุคคลในการดำรงอัตลักษณ์ทั้ง 3 ให้มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากการปฏิบัติในครอบครัวและส่งเสริมให้บุตรหลานมีความรู้ในเรื่องศาสนาเพื่อปฏิบัติอัตลักษณ์ทั้ง 3 ได้อย่างถูกต้อง มีองค์กรที่หน้าที่ช่วยส่งเสริมทำให้เกิดสังคมมุสลิมขึ้นในภาคอิสานที่มีการพัฒนา ปรับตัว เรียนรู้ เพื่อให้อัตลักษณ์ของมุสลิมดำรงอยู่ได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคม ทำให้มุสลิมสามารถอยู่ได้ในทุกที่ทุกเวลาถึงแม้จะเป็นประชาชนกลุ่มน้อยในสังคมพหุวัฒนธรรมอิสานโดยการกระทำไม่กระทบต่อเพื่อนร่วมสังคม อีกทั้งเพื่อนร่วมสังคมยังเป็นฝ่ายคอยเตือนเมื่อเราลืมที่จะปฏิบัติอีกด้วย

อิสลามจะดำรงอยู่ได้เพราะมีสามหลักการ ส่วนที่หนึ่งก็คือหลักการศรัทธา ส่วนที่สองคือหลักการอิสลามหรือหลักปฏิบัติ ส่วนที่สามคือหลักเอียะฮาน (คุณธรรม ความดี) ส่วนที่หนึ่งหลักการที่ว่าด้วยศรัทธานั้นไม่ต้องการพื้นที่ การเชื่อในพระเจ้า

ไม่ว่าเราจะอยู่ที่ใดเราก็ก็นับถือพระเจ้าอยู่ดี และท่านศาสดามุฮัมมัดก็เป็นศาสนทูตของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างไรก็ไม่มีผลกระทบต่อความเชื่อในพระเจ้าและท่านศาสดาของผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ส่วนที่สองเรื่องการปฏิบัติพบว่ามุสลิมอิสานใช้แนวทางสายกลางในการปฏิบัติอัตลักษณ์ทั้ง 3 ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจกันเพื่อนต่างวัฒนธรรมในสังคม คนที่ไม่มีความรู้ก็พยายามสื่อสารด้วยการปฏิบัติเพื่อให้เพื่อนในสังคมเห็นว่าตนเองคือมุสลิม ต่อให้พวกเขาจะทำงานหรือไม่ว่างจากการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ สิ่งหนึ่งที่เขาจำเป็นต้องรักษาไว้คือเรื่องการละหมาดที่เป็นหัวใจหลักในการแสดงตนว่าคือมุสลิม และสำหรับผู้ที่มีความรู้ด้านศาสนาเป็นอย่างดีนั้นพวกเขาก็พร้อมจะเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องศาสนาแก่บุคคลอื่นอีกด้วย อีกทั้งยังปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่างที่ดีจนได้รับความยอมรับจากเพื่อนในสังคม การปฏิบัติของเขาถึงจะแตกต่างจากเพื่อนในสังคมแต่ก็ไม่สร้างความแตกแยก เพราะพวกเขาเลือกที่จะอธิบายความหมายที่เข้าใจง่ายเปรียบเทียบกับการปฏิบัติในศาสนาของบุคคลที่ถ้าม เช่นการละหมาดก็เปรียบเสมือนการไหว้พระในศาสนาพุทธ การสวดมนต์ในศาสนาคริสต์ จึงทำให้เมื่อถึงเวลาละหมาดหากเขาไม่ปฏิบัติก็จะถูกเพื่อนเตือนให้ปฏิบัตินั่นเอง ส่วนเรื่องที่สามเอียะซาน (คุณธรรมความดี) ผู้วิจัยพิจารณาคำตอบจากวิธีการของ 2 อัตลักษณ์ คือ อัตลักษณ์การละหมาดและอัตลักษณ์ชะกาต ผลการศึกษาพบว่าเมื่อมุสลิมต่างตระหนักและให้ความสำคัญกับทั้ง 2 อัตลักษณ์ดังกล่าว จึงถือได้ว่าเป็นการกระทำความดีที่ยังความชั่วในระดับปัจเจกชนที่ทุกคนสามารถกระทำได้เมื่อเขาเกิดความรู้สึกศรัทธาต่อศาสนาอิสลาม การละหมาดเป็นรูปแบบการทำสมาธิเพื่อให้เกิดความเจริญทางสติปัญญา ช่วยในการเตือนตัวเองไม่ให้เป็นผู้ที่กระทำผิด และสำหรับการชะกาตนั้นช่วยในเรื่องการส่งเสริมความดีในเรื่องการพัฒนาช่วยเหลือสังคม เปรียบเสมือนการให้สวัสดิการต่อสังคมมุสลิม เป็นการส่งต่อ

ความดีที่พัฒนาจากระดับตัวบุคคลส่งต่อถึงความตระหนักในการช่วยเหลือพี่น้องมุสลิมที่ต้องการรับความช่วยเหลือในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานได้อีกด้วย

สำหรับองค์กรมุสลิมที่เกิดขึ้นในพื้นที่นั้นมีส่วนช่วยในเรื่องการให้ความรู้และจัดโครงการขึ้นเพื่อให้อัตลักษณ์ทั้ง 3 สามารถดำรงอยู่ในสังคมพหุวัฒนธรรมอีสานได้อีกทั้งปฏิสัมพันธ์ก็มีความสำคัญเช่นกัน ปฏิสัมพันธ์ด้านศาสนาที่เกิดขึ้นคือเกิดเวทีทางภาคสังคมต่างๆในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทั้ง 3 ศาสนา โดยการเชิญผู้นำทางศาสนามาร่วมสนทนาและเปิดให้ประชาชนผู้สนใจร่วมรับฟังและซักถามข้อสงสัย ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมุสลิมนั้นปฏิบัติตามแนวทางสายกลางไม่แสดงความรู้สึกต่อต้านศาสนาจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนต่างวัฒนธรรมในการทำกิจกรรมร่วมกันไม่ว่าจะเป็นการทำงานในหน่วยงานเดียวกัน การค้าขาย หรือในงานสังสรรค์ต่าง ๆ ตามโอกาสสำคัญทางสังคมที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับคำเชิญ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1. การศึกษาครั้งต่อไปควรศึกษาเพิ่มเติม ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะชมรมมูฮัลลัฟมุสลิม และมูลนิธิสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ เนื่องจากองค์กรเหล่านี้มีส่วนช่วยพัฒนาสังคมมุสลิมอีสานด้วยเช่นกัน

2. การศึกษาครั้งต่อไปควรศึกษาวิธีการและแนวทางการส่งเสริมให้ความรู้ด้านศาสนาและปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มมุสลิมใหม่ (มูฮัลลัฟ) จากการศึกษาการทำงานของชมรมมูฮัลลัฟซึ่งเป็นอีกองค์กรหนึ่งในภาคอีสานที่ทำหน้าที่ดูแลและให้ความรู้แก่มุสลิมใหม่

3. การศึกษาครั้งต่อไปควรศึกษาเพิ่มเติมให้ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านศาสนาและด้านสังคม

บรรณานุกรม

นิพนธ์ โชะเฮง. (2554). “การรักษาอัตลักษณ์ของมุสลิมในบริบทการพัฒนาของไทย.”

วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น 8:

141-143.

แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย. (2557). **สำมะโนประชากรมุสลิม พ.ศ. 2553.**

กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไพศาล วงษ์อารี. (2552). **บทบาทของคณะกรรมการมัสยิดต่อการพัฒนาชุมชน**

มุสลิม ศึกษากรณีมัสยิดในเขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร (วิทยานิพนธ์

ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, คณะพัฒนา

สังคมและสิ่งแวดล้อม, สาขาการบริหารการพัฒนาสังคม.

มนูญ โตะอาจ. (2555). **การเรียนรู้และการสื่อสารอัตลักษณ์ความเป็นมุสลิมของ**

มุสลิมในพื้นที่ชุมชนเมืองและชุมชนชนบทของไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญา

ดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขานิติศ

าสตร์.

วิสุทธิ์ บิลลาเต๊ะ. (2553). **กระบวนการดำรงอัตลักษณ์มุสลิมกับการสร้างชุมชนที่**

เข้มแข็ง : กรณีศึกษาชุมชนมัสยิดบ้านเหนือ ตำบลคูเต่า อำเภอ

หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร

ศาสตรบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวัฒนธรรมศึกษา.

สุไรยา วานี. (2557). “การอยู่ร่วมกันของชุมชนในสังคมพหุวัฒนธรรม กรณีศึกษา

ตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี.” **วารสารการเมืองการ**

ปกครอง 4,1: 204-216.

ศิริจิต สุนันตะ. (2556). “สถานการณ์โต้แย้งเรื่องพหุวัฒนธรรมในประเทศไทย.”

ภาษาและวัฒนธรรม 32,1: 7-18.

อัมพร อารังลักษณ์. (2551). องค์การ : ทฤษฎี โครงสร้าง และการออกแบบ.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อารี จำปากลาง, ชีรนงค์ สกุลศรี และอาซิส ประสิทธิ์หิมะ. (2555). มุสลิมใน

ประเทศไทย : ชายขอบหรือเพียงแค่แตกต่าง?. ใน มหาวิทยาลัยมหิดล,

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, การประชุมวิชาการประชากรและสังคม

ครั้งที่ 8 (87-104). นครปฐม: ผู้แต่ง.